

r. 1957 na Ústavu teorie a organizace zdravotnictví.

Zapletalův literární odkaz představuje 150 odborných prací z dějin lékařství a přírodních věd. Jejich soupis pořídil V. Orel, je součástí Dokumentační zprávy Moravského muzea v Brně z r. 1980. Vladimír Zapletal svým medicínsko-historiografickým dílem natrvalo patří k významným osobnostem oboru, který tvoří neoddělitelnou součást našich kulturních dějin.

V. LINHARTOVÁ

Od smrti Jana Bělehrádka uplynulo 30 let.

(18. 12. 1896 v Praze
– 8. 5. 1980 v Londýně)

Jan Bělehrádek, český lékař, biolog, profesor Masarykovy univerzity (1922–1934) a Univerzity Karlovy (1935–1949), děkan pražské Lékařské fakulty (1937–38), rektor Univerzity Karlovy (1945–46), propagátor holismu v medicíně, bojovník za lidská práva, nositel Řádu Rytíře čestné legie a čestného doktorátu Pařížské univerzity je významnou osobností našeho poúnorového exilu, českého lékařského školství a vědy.

• • •

V austrálské Tasmánii vyšla v r. 1993 publikace *Predictive microbiology: Theory and Application*. Knihu napsali T. A. Mc Meekin, J. N. Olleley, T. Ross a D.A. Ratkowski. Zabývala se metodami, jak volit správnou teplotu v chladírnách, aby byly skladované potraviny dobře chráněny před škodlivými mikroorganismy a přitom neutrpěla jejich výživová hodnota. Při výzkumu optimálních teplot výše jmenovaní autoři zjistili i ověřili, že správně zvolenou teplotu zaručuje výpočet podle tzv. teplotní rovnice Jana Bělehrádka a označili ji jako „Bělehrádek – type model“. Byl to svým způsobem austrálský objev, neboť dosud se postupovalo podle teplotní rovnice, kterou stanovil nositel Nobelovy ceny S. A. Arrhenius. Protože Arrhenius dostal Nobelovu cenu (lhostejno, že za formulaci teorie iontů), nikdo neponchyboval také o jeho termokinetice a neově-

řoval přesnost jeho výpočtů. To, že se Australanům dostala do rukou anglicky psaná Bělehrádka publikace z roku 1934 byla v podstatě náhoda. Bělehrádek ke své teplotní rovnici dospěl už ve dvacátých letech, roku 1926 ji publikoval ve Spisech Lékařské fakulty Masarykovy univerzity (č. 4) v článku *Závislost životních dějů na teplotě a její matematický výraz*. V roce 1935 monografie vyšla anglicky *Temperature and Living Matter*.

Dnešní čtenář si může položit otázku, jak je možné, že celých 77 let byl Bělehrádkův objev nevyužit. Kdo se zajímá o historii medicíny ví, že takových případů je mnoho. Důvody mohou být různé, v tom našem konkrétním případě projeví dva uživatelé nekritickou úctou ke světově uznávané autoritě a nevšímavost k výzkumným výsledkům méně či málo známých vědců na méně či málo známé univerzitě v Brně. Doufáme, že v dnešním internetovém šíření vědeckých objevů se nic podobného stát nemůže, prakticky v momentě, kdy k němu dojde a je ověřen, stane se „celosvětovým vlastnictvím“.

Začali jsme vzpomínku na profesora biologie MUDr. Jana Bělehrádka příběhem jednoho vědeckého objevu. V naší kulturní historii to není příběh ojedinělý, případů, kdy si vědec dobude uznání dříve ve světě než doma, známe dost. Sloužilo by nám ke cti, kdybychom takové chyby neopakovali, životní příběh biologa a lékaře Jana Bělehrádka je čítankovým příkladem, jak se česká věda a současně univerzitní instituce snadno zřikají svých zásluh i tomu odpovídající slávy.

Jan Bělehrádek vystudoval Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy (1916–1922). Během studia byl volontérem u prof. Edwarda Babáka, do studentských let patří také jeho první publikace *Sur le mouvement des Vorticeller* (o účinku práce na růst) z r. 1920, do promoce publikoval ještě několik prací. Vzhledem ke studijním a badatelským výsledkům byl už v r. 1920 ustanoven univerzitním asistentem a pověřen přednáškami z fyziologie. Téhož roku jej profesor Babák požádal, aby se věnoval na právě otevřené univerzitě v Brně přednáškám a praktickým cvičením z obecné biologie, do promoce jako asistent.

Po promoci si ovšem Bělehrádek vymínil studijní cestu do Francie. Na desetidenním stipendijním pobytu navštívil na Sorbonně

Louise Lopicquera, profesora fyziologie, poté Emila Fauré Frémieta a Emila Gleye, na Pasteurově ústavu profesora Constantina Levaditiho. Na zpáteční cestě se na lékařské fakultě v Lovani zastavil u profesora Petera Noyonse, který ho pozval k ročnímu asistentnému pobytu, během něhož Bělehrádek vydal šest publikací. Tato desetidenní cesta měla pro našeho badatele podstatný význam.

Definitivně nastoupil na Masarykovu univerzitu v Brně na podzim 1923. V září 1925 odjel do přímořské biologické pozorovací stanice ve Villefranche u Nizzy, kde prováděl pokusy s mořskými ježky. Téhož roku dostal nabídku od Rockefellerovy nadace na roční pobyt v Oxfordu u Juliana Huxleye, ale podstatnou část prožil v jeho laboratoři na King's College v Londýně, kam byl Huxley přeložen. Studoval tam hlavně vliv teploty na životní děje a metabolické reakce, jeden měsíc strávil v univerzitní přímořské stanici v Plymouthu.

Po návratu z těchto studijních pobytů byl děkanem lékařské fakulty prof. Rudolfem Vanýskem pověřen vedením katedry všeobecné biologie a dostal v Brně služební byt.

Vedle pedagogických a vědeckovýzkumných činností ho zaujal i populárně-vědecký film – vytvořil film *Pohyb – projev života*. Významným způsobem se podílel na univerzitní expozici lékařské a sociální péče, biologických technologií a farmaceutického průmyslu na jubilejní Výstavě soudobé kultury k 10. výročí vzniku Československa. V roce 1928 byl Bělehrádek jmenován mimořádným profesorem biologie.

Uskutečnil také velký počet přednášek v rámci univerzitních extenzi z lékařství, biologie, sociální péče a hygieny v různých městech Moravy.

V roce 1932 se aktivně účastnil tehdy mimořádné události, a to V. mezinárodního kongresu Světové ligy pro sexuální reformu (spolu s A. Trýbem a J. Weiskopfem), na němž byl pověřen vedením jedné z odborných sekcí. Byla to událost výjimečná nejen pro Masarykovu univerzitu, ale i pro hostitelskou zemi. Svědčí o tom také pozdravný dopis prezidenta T. G. Masaryka.

Ten rok se zapsal do dějin univerzity i jinou neméně vzrušující událostí – záměrem zrušit v Brně filozofickou a přírodovědeckou

fakultu. Bělehrádek patřil k těm profesorům, kteří otevřeným listem podali protest k prezidentu Masarykovi.

Na Masarykově univerzitě v Brně působil Bělehrádek v letech 1922 až 1934, za tu dobu publikoval na sedmdesát prací v anglických, francouzských a československých odborných časopisech. Po smrti profesora V. Růžičky se stal v r. 1935 vedoucím katedry obecné biologie na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy.

Během německé okupace se „ukrýval“ mezi tuberkulózními pacienty na Pleši, protože ho gestapo pro jeho politické aktivity sledovalo, ale před Vánocemi 1944 byl přece jen zatčen a deportován do Terezína. (V dubnu 1945 tam spolu s prof. Syllabou a dalšími pomáhal zvládat tyfovou epidemii). Po osvobození a návratu z koncentráku byl zvolen na studijní rok 1945/1946 rektorem Univerzity Karlovy.

Po únoru 1948 bylo pro politicky aktivního Bělehrádku v Praze nebezpečno. Obavu z pronásledování a věznění vyřešil za pomoci J. Huxleyho, který mu nabídl vedení oddělení pro organizaci univerzit v rozvojových zemích v generálním sekretariátu v UNESCO. Do Paříže Bělehrádek odjel 27. března 1949 po značných průtazích a obstrukcích, do Československa se už nevrátil. Na počátku 50. let ho tajně následovala i rodina. Činnost v UNESCO mu byla na nátlak pražské vlády ukončena v r. 1956, poté přijal místo ve výzkumných laboratořích Middlesex Hospitalu v Londýně, kde se věnoval experimentům s izolovaným zvířecím srdcem, ovlivňovaným různými chemickými látkami, a výzkumu molekulárních struktur v podchlazených kapalinách. Pro silnou oční vadu musel experimenty ve svých sedmdesáti letech ukončit. Zemřel na onkologické onemocnění 8. května 1980 v Londýně.

Bělehrádkovy výzkumné práce jsou spojeny s brněnským, pražským, pařížským a londýnským vědeckým prostředím. V Československu se objevovaly jeho publikace mezi léty 1935-1967, kdy vyšlo 39 prací, ta poslední z nich se jmenovala *Populace jako biologický problém národa*. Od té doby už nic z Bělehrádkových prací publikováno nebylo, znovu připomínán je až od roku 1990.

V mnohém jsou dnes už Bělehrádkovy badatelské výsledky překonány, biologie jako věda se rozvíjí mimořádně rychle. Nelze však

přejít to, že jeho výsledky byly podnětné pro další výzkum, ani to, co jako hodnota trvá podnes. Mimo teplotní rovnice je to například i autorství první učebnice biologie pro lékařské fakulty u nás, poprvé vyšla *Obecná biologie* v r. 1935.

Životním osudům a vědeckému odkazu Jana Bělehrádka jsme v roce 2003 věnovali monografii Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha (Praha: Galén, 2003), jako částečné splacení morálního dluhu.

V. LINHARTOVA

Sto let od narození profesora Vanýska

Letos v září uplyne sto roků od narození profesora MUDr. Jana Vanýska, DrSc. Byla to nepochybně jedna z nejvýraznějších postav brněnské univerzity let padesátých a šedesátých. Byl synem profesora dr. Rudolfa Vanýska, prvního přednosty interní kliniky v Brně, zakladatele věhlasné kardiologické školy, pozdějšího děkana a rektora Masarykovy univerzity. Jan vystudoval medicínu a ihned po promoci nastoupil na oční kliniku profesora Slavíka. Poštěstilo se mu na ní zůstat i po dobu okupace. Pracoval obětavě u lékařem nemocných, operoval, zaváděl nové metody a publikoval, pokud to poměry dovolily. Mohl se proto brzy po válce v pouhých 35 letech habilitovat. Osud mu byl nakloněn: dostal nabídku založit a vést oftalmologickou kliniku na nově zřízené Lékařské fakultě v Hradci Králové. V následujících několika málo letech ji přivedl na vysokou úroveň. Tehdy se stal také vášnivým aviatikem.

V roce 1951 byla hradecká fakulta přeměněna na Vojenskou lékařskou akademii a Jan Vanýsek se z nevojáka stal rovnou plukovníkem. Uniforma mu byla těsná – obrazně i fyzicky – a tak s úlevou na obou stranách se po čtyřech letech s armádou rozloučil. Vrátil se do Brna již jako profesor a přednosta kliniky, na níž před válkou začínal. Od té chvíle šla Vanýskova dráha strmě vzhůru. Brzy proslul jako průkopník elektrotinografie a ultrazvukové diagnostiky v očním lékařství. Postupně se stal děkanem fakulty, předsedou České oftalmolo-

gické společnosti, na deset let předsedou České lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně, předním členem evropských a světových oftalmologických společností a v roce 1962 prorektorem brněnské univerzity, tehdy nesoucí jméno J. E. Purkyně. Účastnil se mnoha mezinárodních kongresů, na něž byl zván z celého světa.

Leč po roce 1968 se v souvislosti s jeho podpisem výzvy 2000 slov karta obrátila. Ještě byl na poslední chvíli zvolen rektorem univerzity, ale pak už následovaly jen pády. Byl zbaven vedení kliniky, vyloučen ze strany, vpuzen z univerzity se zákazem publikovat, jakkoli vědecky pracovat a posléze i přivydělávat si překlady k mizivé penzičce. To byl dábelský plán strany, kterému se říká „odříznutí od chleba“. Co bylo nejhoršího, pocítil i mstu režimu na nejcitlivějším místě, na svých dětech. K tomu se přidala nemoc, která jej postupně invalidizovala a donutila v krutých bolestech žít v ústraní. Dočkal se sice svobody, ale věk a zdravotní stav mu již nedovolily ji plně užít. Zemřel v roce 1995.

Profesora Jana Vanýska si dobře pamatuji. Byl nepřehlédnutelný. Zahmut akademickými funkcemi hospodařil časem přejížděje mezi nemocnicí, děkanátem, rektorátem a domovem na motocyklu. Jeho monumentální postava s obrovskou koženou brašnou přes rameno se nějak vymykala představě jemného očního chirurga či pilota vtěsnaného do útlého kokpitu sportovního letadla. Ale on vše suverénně zvládal, a v letadle dokonce překonal světový rekord. Psaly o tom tehdy všechny noviny. Pořád slyším jeho rozvážnou mluvu, ozdobenou nezaměnitelným ráčkováním. Jako děkan byl skutečnou autoritou, v méně oficiálním prostředí však oplýval humorem. Byl to rozený vypravěč anekdot. Na jeho adresu už také mnohé kolovaly, pravdivě i smyšleně.

Po bouřlivých událostech Pražského jara nám na dvacet let zmizel ze zorného pole. Až koncem roku 1989 se na prvním shromáždění akademické obce Lékařské fakulty v biologické posluchárně objevil, podpírán a o berlích poslední demokraticky zvolený rektor univerzity Jan Vanýsek. Dostalo se mu ovací ve stoji. Byl to jeden z nejdojemnějších okamžiků, jaký jsem na akademické půdě zažil. Z paměti mi také nezmiří vzpomínka na jeho pohřeb. Pomalu jsme stoupali po schodech krematoria.